

STAVBA DEŽELNEGA GLEDALIŠČA V LJUBLJANI

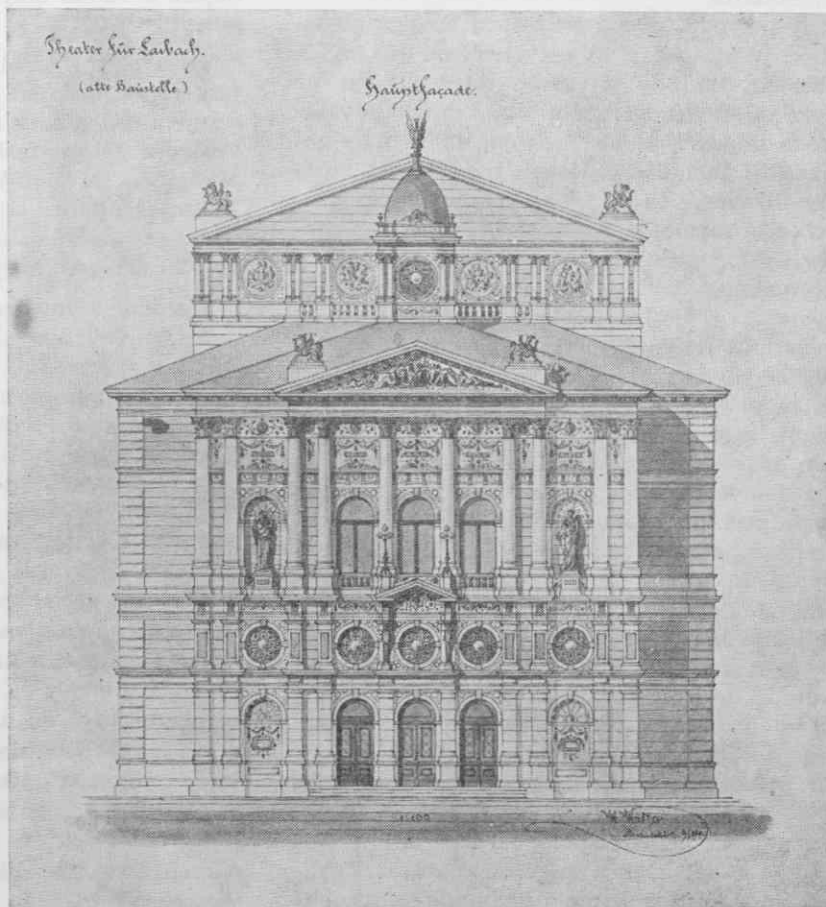
DAMJAN PRELOVŠEK

Stavba nekdanjega deželnega gledališča* sodi med najbolj ugledne spomenike tako imenovanega poznega historizma pri nas. Ne le skrbna obrtniška izdelava, ampak predvsem ohranjenost sozvočje arhitekture in dekoracije nam še vedno v polni meri lahko pričarata vzorno celostno umetnino iz konca preteklega stoletja, v kateri lahko podoživimo razpoloženje časa, razpetega med evforično vero v vsemogočnost tehnike ter željo po reprezentančnosti. Z zidavo gledališč je bilo povezano reševanje vrste zapletenih inženjerskih problemov. Medtem ko so drzne kovinske in železobetonske konstrukcije ostale skrite pod težko historičistično preobleko, pa okrasje ni bilo po godu funkcionalistični estetiki. Z rehabilitacijo umetnosti 19. stoletja se počasi začenjamo zavedati tudi pomena slednjega, saj je bilo krašenje sestavni del arhitekture. Kiparski in slikarski dodatki so bili navadno delo specializiranih industrijskih ob-

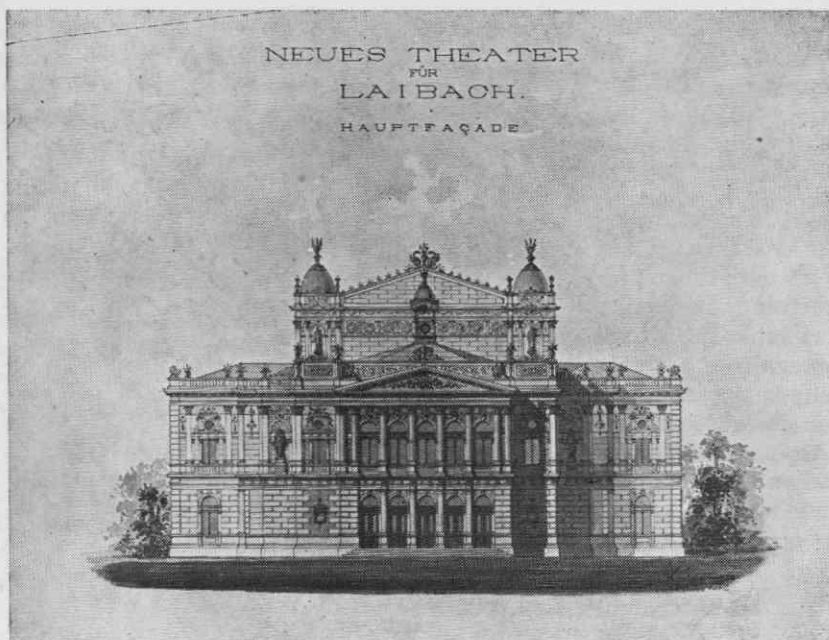
ratov, kar velja tudi v našem primeru, a vendarle anonimnosti ne smemo razumeti le v slabem pomenu. Zaradi obrtniškega načina dela, ki je vladal v takšnih delavnicah, so njihovi izdelki lahko dosegli visoko kakovostno stopnjo. Likovna plat okrasja je tako včasih povsem enakovredna njegovi temeljni ikonografski vlogi.

Ne nazadnje velja v zagovor gledališke hiše opozoriti tudi na z njo povezan del naše kulturne in politične zgodovine. Pri zidavi in opremljenosti je igrala pomembno vlogo želja, da bi dela oddali prav tako slovenskim umetnikom. Vendar je likovna osveščenost naročnikov segla le do dekoracije. Glede arhitektonskega dela naloge ni bilo pomislekov ne med Slovenci in ne med Nemci; deželne odbornike je interesiral izključno ekonomski del projekta. Med Slovani je prav zidava gledališč neredko razburkala ves narod kot na primer Čehe, ki svoje narodno gledališče po pravici imenujejo »Hram prerojenja«. Slovenci smo bili v likovni umetnosti tedaj še na za-

* Gre za današnjo opero (op. ur.).

V. Walter, Predlog za pozidavo gledališča na starem mestu, 1888 (Slovenski gledališki muzej)

V. Walter, Predlog za gledališče v Zvezdi, 1888 (Slovenski gledališki muzej)

četku poti in nam je primanjkovalo lastnih moči. Nekaj Ganglovih kipov na ljubljanskem gledališču je, žal, vse, kar se je uresničilo od velike želje po sodelovanju domačih umetnikov.

Neposredni povod za zidavo novega gledališča je bil požar, ki je v noči od 16. na 17. februar 1887 do tal uničil staro stavbo na nekdanjem Kongresnem trgu.¹ Med Slovenci je ta dogodek zbudil upanje, da se na ljubljanskih gledaliških deskah končuje čas nemške diktature in da bo mogoče ustvariti pravičnejše razmerje v delovanju obeh ansamblov. V drugačnih okoliščinah bi Slovensko dramatično društvo moralo gotovo še dolgo gostovati v čitalniških prostorih ali pa molodovati za tistih nekaj dni v mesecu, določenih za slovenske predstave.² Narodnostni boj se je po požaru prenesel v deželnozborske klopi, kjer je bil ob slovenski poslanski večini zagotovljen njegov ugodni razplet.

Izdelavo načrtov za novo stavbo sta sicer sprta poslanska tabora po ustaljeni praksi zapala deželnemu stavbnemu uradu in njegovemu inženirju Janu Vladimiru Hraskýju. Med tem časom pa je svoj predlog ponudil celjski arhitekt in stavbni mojster, avtor celjskega mestnega gledališča, Vladimir Walter.³ Naredil je celo dva načrta, za staro parcelo in za prostor v Zvezdi, ki bi po njegovem mnenju dovoljeval monumentalnejšo stavbo ter bi tudi bolj ustrežal strogim paragrafom gledališkega zakona. Sveče, baklje in drugi pripomočki za osvetljavo odra so bili v preteklem stoletju krivi pogostih požarov. Vendar so oblasti odločneje nastopile proti lah-

komiselnosti pri zidavi šele po katastrofah v Nizzi in na Dunaju, ki sta leta 1881 skupaj terjala skoraj tisoč žrtev.⁴ Po drugi strani pa je pogosta obnova pogorelih gledališč spodbujala k vedno bolj razkošni, a tudi varnejši izvedbi.

Vrnimo se k ljubljanskim projektom, ki so bili gotovi še pred koncem leta 1887 in postavljeni na ogled v novem deželnem muzeju.⁵ Poslanke je interesirala predvsem finančna plat obeh rešitev: Walter je svojo stavbo v Zvezdi cenil na 114.400 gld., Hraský pa je menil, da bo gledališče stalo najmanj 200.000 do 250.000 goldinarjev.

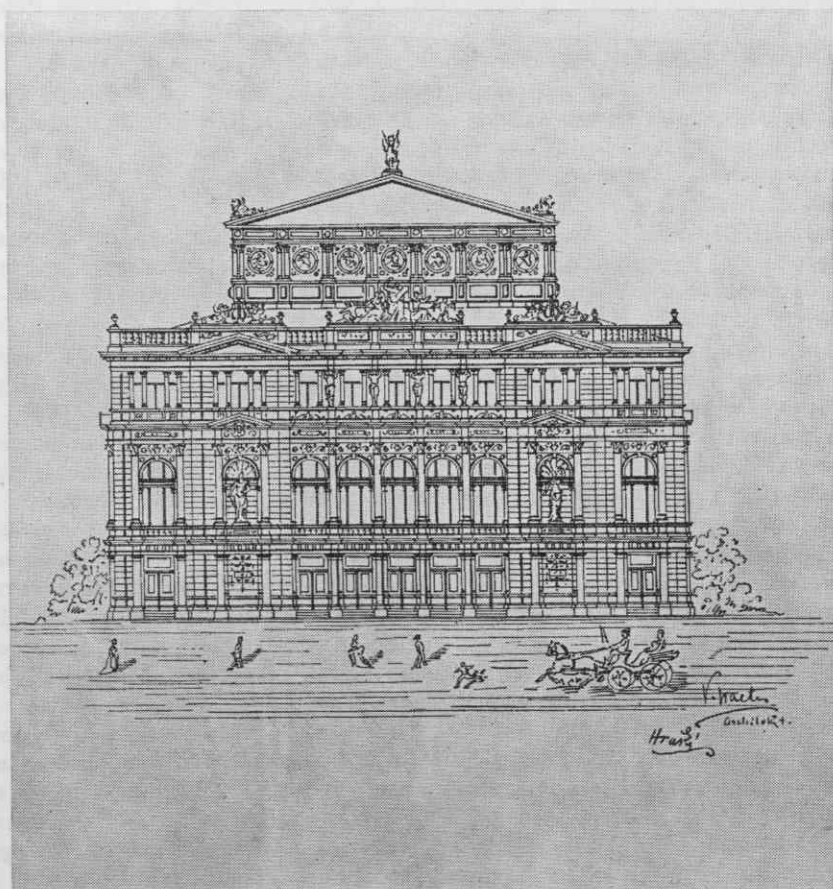
V resnici zidava novega gledališča še ni bila tako blizu, ker je moralo deželno zastopstvo prej premagati kopico najrazličnejših težav.⁶ Še vedno so se vlekle tožbe z lastniki lož, ki so skušali ohraniti nekdanje ugodnosti in se niso pustili odpraviti z izplačilom zavarovalnine. Rešitev tega vprašanja je imela politični značaj, ker so bile lože temelj nemške oblasti v starem gledališču. Dežela je poskušala prevaliti svoje obveznosti v zvezi z zidavo na mesto, vendar je dobila od magistrata le zagotovljeno brezplačno zemljišče in nekaj denarja. In končno je bilo odprto tudi vprašanje lokacije, ker je bilo staro zemljišče pretesno in ni nihče vedel, če bo deželna vlada sploh dovolila spet zidati na tem mestu, ljubljanski mestni očetje pa so odločno nasprotovali zmanjševanju parka Zvezde in Kongresnega trga. Magistrat je ponudil tri parcele,⁷ vse nekoliko izven mestnega središča. Nekaj časa je kazalo, da bo gledališče

stalo med kolizejem in Lattermanovim drevoredom, dokler se mesto ni uklonilo in je dovolilo zidati na cesarja Jožefa trgu (danes Krekov trg).⁸ Ko je bila sredi marca 1890 nazadnje le vložena prošnja za gradbeno dovoljenje, se je nenadoma ponudila priložnost za nakup sedanjega zemljišča ob Cankarjevi cesti.⁹ Ob lokacijskih težavah so zidavo zavirala tudi zapletena finančna vprašanja. Finančnemu odseku deželnega zbora je postopoma postajalo jasno, da je Hraskýjeva ocena pravilnejša ter da celo zavarovalnina in kredit skupaj ne bosta zadostovala za obrnovo.

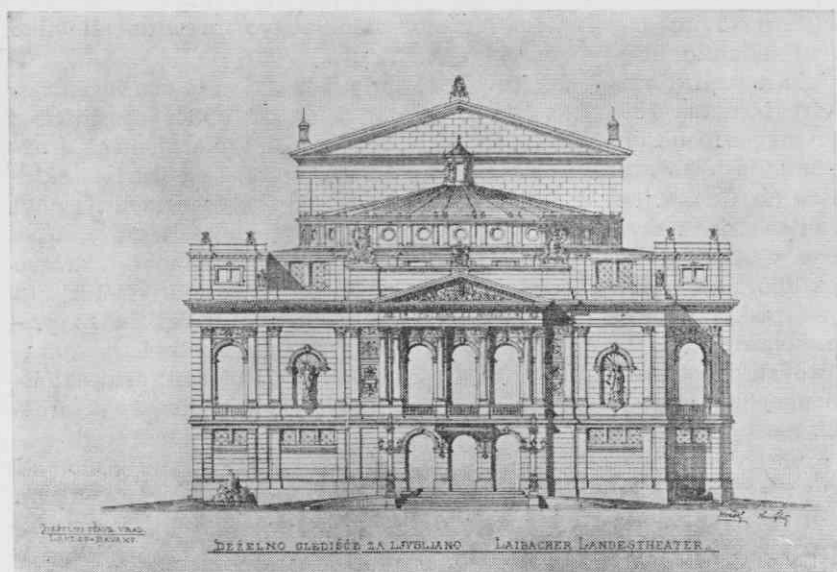
Odsev tega stanja je bilo nenehno spreminjanje načrtov. Poleti 1888 je ing. Hraský narisal dve novi skici za prvotno zemljišče, ker je deželna vlada pripomnila, da naj bo gledališče sredi mesta, saj že tako ne zahaja veliko ljudi vanj.¹⁰ Če drže sporočene številke, potem je bila pikra pripomba prav gotovo umestna. Sredi 18. stoletja je Ljubljana štela okoli 8000 prebivalcev, gledališče pa so postavili za 850 oseb.¹¹ Po prezidavi leta 1846¹² je predstave lahko obiskovalo do tisoč gledalcev in slednja številka je nato obveljala tudi v programu nove stavbe dobrih štirideset let pozneje, ne glede na to, da je med-

tem mestno prebivalstvo preseglo številko 30.000.

Ko je deželna vlada zavrnila oba inženirjeva predloga, je kranjski odbor zemljišče z razvalinami vred prodal Filharmonični družbi. Deželni odborniki so 23. oktobra 1888 sklenili razpisati javni natečaj za zidavo na novi parceli na sedanjem Krekovem trgu, a so se takoj nato premislili in so zaupali izdelavo projekta kar celjskemu arhitektu Walterju in inženirju Hraskýju skupaj,¹³ češ da so priprave na natečaj predrage, uspeh pa nezanesljiv. Iz tega časa se je ohranil arhitektonsko reven predlog nekega dunajskega arhitekta Georga Hladniga,¹⁴ vendar zaradi pomanjkanja arhivskih podatkov ni jasno, ali je šlo za odmev preklicanega natečaja. Konec januarja 1889 je posebna komisija ocenila Walterjev in Hraskýjev načrt ter izrekla nekaj pripomb na račun premajhnega garderobnega prostora.¹⁵ Kaže, da se je medtem celjski arhitekt naveličal nenehnih sprememb saj še vedno ni bilo jasno, kje bo stalo gledališče in je zavlačeval z delom. Gotovo je imel tedaj tudi dovolj naročil v domačem mestu. Zato je Hraský skupaj z risarjem novega gledališča, Antonom Hrubýjem, 10. ju-

V. Walter in J. Hraský,
Predlog za gledališče na
Krekovem trgu, 1889 (Slo-
venski gledališki muzej)

J. Hraský in A. Hrubý
Neizvedena varianta fasade, 1889 (Slovenski gledališki muzej)

nija 1889 predložil svoj projekt.¹⁶ Ker bi zidava po teh načrtih veljala več kot po približni Walterjevi oceni, se je posebna strokovna komisija¹⁷ odločila zaprositi za svet specializirano arhitekturno podjetje Fellner in Helmer ter pri njem naročiti morebitne nove načrte. Dunajsko podjetje je ustreglo le prvi želji.¹⁸ Za izvedbo je priporočilo Hraskýjev in Hrubýjev predlog, ker se je zdel arhitektonsko boljši od Walterjevega, a je hkrati opozorilo na nekatere pomanjkljivosti obeh projektov (slaba izpeljava veže in stopnišča, premajhne garderobe, slabo oblikovan avditorij, preveč lož, estetsko nezadovoljive stranske fasade in podobno). Deželni odbor se je ustrašil prevelikih stroškov in je Hraskýju naročil, naj do prihodnje pomladi kolikor mogoče zmanjša predračun. V dogovorjenem času sta Hraský in Hrubý res dosegla finančno sprejemljivejšo rešitev, ki je do izvedbe doživela še nekaj manjših sprememb.¹⁹ Marsikaj je bilo na videz mogoče prihraniti tudi na račun varnosti. Kljub energičnim protestom Ivana Hribarja so se poslanci namesto za električno razsvetljavo izrekli za cenejšo plinsko luč.²⁰

Nekaj besed velja spregovoriti tudi o obeh avtorjih ljubljanskega gledališča. Jan Vladimir Hraský²¹ se je rodil 22. IV. 1857 v Babulah pri Haliču (Galicija) in je bil strokovnjak za hidrologijo. V 80 in 90 letih je deloval pri nas kot inženir kranjskega deželnega gradbenega urada. Po preselitvi v Prago se je posvetil hidrološkim študijam, o katerih je predaval na tamkajšnji tehniki in napisal več razprav. Umril je 12. IV. 1939 v Poděbradyh. V Slovenijo je prišel verjetno po ustaljeni uradniški poti, ki se je navadno začela s

prakso v kakem provincialnem gradbenem uradu.

Hraský sodi v vrsto znamenitih hidrologov na Kranjskem, ki so z inženirskim poklicem združevali tudi visoko stopnjo arhitekturnega znanja. V tem pogledu je bil vreden naslednik Gabrijela Gruberja in Jožefa Schermerla. Njegovo delo je obsegalo reguliranje rek in hudournikov, napeljavo vodovodov (Trnje pri Postojni) in kanalizacije (Ljubljana), postavljanje mostov (most čez Savo pri Radečah) in podobno. Ob tekočih inženirskih opravilih je moral skrbeti tudi za javna poslopja, ki jih je zidala dežela. Njegovo ime je povezano z nekaterimi najbolj uglednimi ljubljanskimi stavbami iz konca preteklega stoletja. Sodeloval je pri dokončevanju deželnega muzeja (1886—87),²² naredil neizveden načrt za gluhonemnico (1893), zasnoval deželni dvorec (1896, načrte je predelal Dunajčan Hudetz),²³ poleg tega pa še v Celju sezidal Narodni dom (1896—97).²⁴ Kot arhitekt je segal po renesančni motiviki in pri tem pokazal dobro mero spretnosti in posluha.

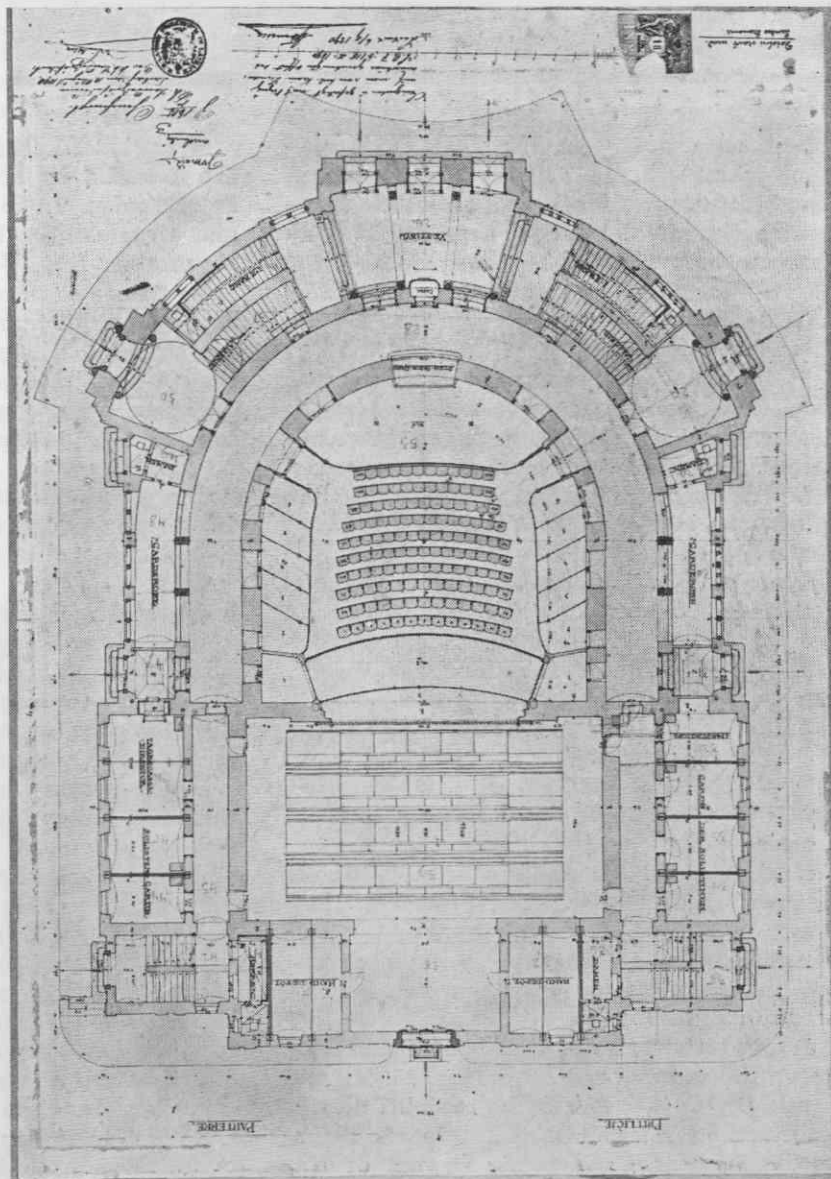
Skoraj ničesar pa ne vemo o Hraskýjevem sodelavcu, arhitektu Antonu J. Hrubýju. V Ljubljano je prišel kot uslužbenec Fellnerjevega in Helmerjevega podjetja. Deželni stavbni urad mu je 29. III. 1889 za čas zidanja novega gledališča dodelil službo stavbnega risarja z mesečno plačo 75 goldinarjev.²⁵ Kakšno vlogo je pri tem delu odigral v umetniškem pogledu, ni povsem jasno, saj se Hraský ni omejeval le na tehnični del projekta. V letih 1894—95 ga nato srečamo v Zagrebu, kjer je po Helmerjevih načrtih vodil zidavo Hrvaškega narodnega gledališča.²⁶ Kaže pa, da je istoveten tudi z arhitektom Hrubýjem,

ki je skupaj z arh. Fischerjem leta 1897 sezidal najemniško hišo na Strossmayerjevem trgu v Zagrebu. Njegovo ime zasledimo spet pet let pozneje ob priliki natečaja za gledališče na Vinohradeh v Pragi, kjer si je s Fellnerjem in Helmerjem delil tretjo nagrado, tedaj že kot samostojen profesor v Osnabrücku.²⁷

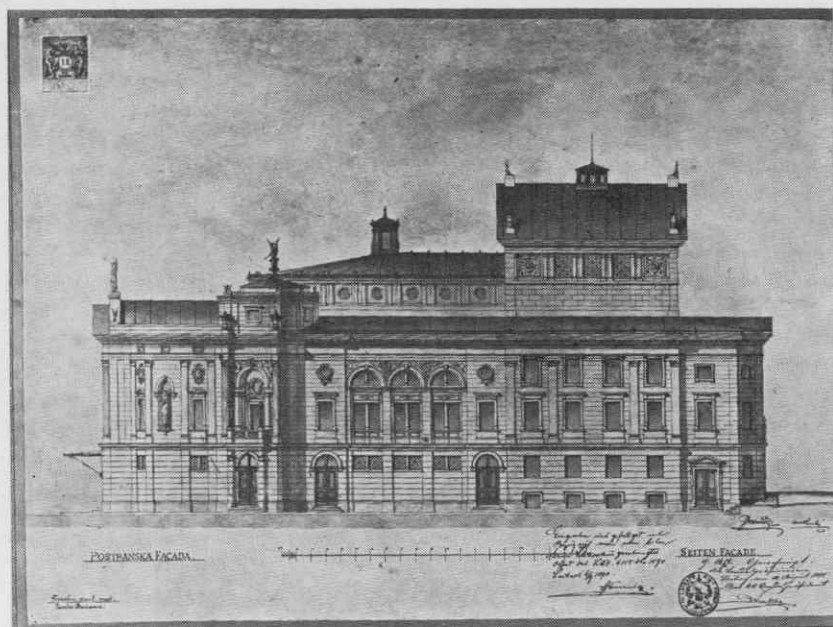
Ko je podjetje Fellner in Helmer vrnilo oba projekta za novo deželno gledališče, je pripomnilo, da med njima ni velikih razločkov, ker temeljita na skupni predlogi. Poskusimo ugotoviti, za kateri vzorec je šlo!

Projektiranje gledališč ni bila preprosta naloga in je terjala veliko izkušenj pri reševanju svojevrstnih arhitektonskih problemov. Najtežje je bilo prav uskladiti avditorij z od-

rom, ki je moral biti zaradi tehničnih priprav vsaj še enkrat višji. Da se Hráský in Hrubýju v notranjosti sprva ni posrečilo zadovoljivo rešiti tega vprašanja, nam potrjuje tudi Fellnerjeve in Helmerjeve pripombe o previsoki dvorani in slabi vidljivosti na oder, medtem ko sta navzven z uravnoteženim stopnjevanjem fasade, avditorija in odra razloček v višinah bolje premostila. Avditorij in oder sta oblikovala povsem po nemškem vzorcu ali natančneje po izpeljankah Semperjeve dresdenske opere. Le glavna fasada z obveznim, bogato okrašenim portikom, ki naj bi simboliziral gledališče kot klasično izobraževalno ustanovo, je dunajska. Približuje se tipu fasade s poudarjeno loggio brez stranskih stolpov, ki je še bolj prišel do izraza pri ures-

J. Hráský in A. Hrubý,
Iloris, 1890 (Slovenski gledališki muzej)

J. Hráský in A. Hrubý,
stranska fasada, 1890 (Slo-
venski gledališki muzej)

ničeni varianti. Neposredne vzore zanj moramo iskati v krogu Fellnerjeve in Helmerjeve arhitekture. Ljubljanska gledališka stavba dolguje največ Novemu nemškemu, sedaj Smetanovemu gledališču v Pragi iz let 1886 do 1887 ter Nemškemu ljudskemu gledališču na Dunaju, kakršno je bilo videti po dograditvi 1888—1889.²⁸

Tudi pri reševanju tlorisa so se vsi načrtovalci deželnega gledališča naslonili na predloge obeh najbolj zaposlenih gledaliških arhitektov, Fellnerja in Helmerja. Brez težav lahko doženemo, da sta se Hráský in Hrubý zgledovala predvsem pri njunem Mestnem gledališču na Reki (1883—1885).²⁹

Poglejmo še, kako sta arhitekta ustregla deželnemu odboru in znižala predračun. Spremeniti sta morala sprednji del stavbe, tako je od nekdanje monumentalne fasade ostal le še portik z atiko. Ker je bilo s stavbnega programa črtano monumentalno stopnišče z vežo, sta drugo fasado lahko prilagodila polkrožnemu avditoriju. Tak »funkcionalni« tip zunanjsčine, ki ne zakriva resnične prostorske razporeditve, je v tridesetih letih preteklega stoletja utrdil predvsem Gottfried Semper.³⁰ V drugi polovici stoletja so bile podobne rešitve redkejše (na primer dunajski Burgtheater), ker so nasprotovale naraščajoči želji po stopnjevanju reprezentativnih prednjih prostorov.

Junija 1890 je stavbno vodstvo končno lahko prosilo za gradbeno dovoljenje. 15. VII. je sledila licitacija, na kateri so razdelili delo:³¹ ljubljansko podjetje Gustav Tönnies je z ugodnejšo ponudbo Kranjski stavbni družbi

prevzelo zidarska in tesarska dela. Kamnoseška naročila so dobili domačini Srečko in Peter Toman, Vinko Čamernik in Alojzij Vodnik, kleparska Srečko Nolli in Josip Stadler, kovaška pa Ernest Hammerschmid. Zahtevnejše naloge so prevzeli tujci. Dunajsko podjetje Ign. Gridl je naredilo železne konstrukcije strehe, lož in galerije, medtem ko je za kurjavo in zračenje poskrbelo podjetje V. Brückner, prav tako z Dunaja. Gradbeno dovoljenje je bilo izdano 10. avgusta, zaradi česar ni bilo mogoče misliti, da bo stavba sezidana še v letu 1890. To so upoštevali tudi deželni poslanci in so Tönniesu odpustili zamudne obresti.³² Gledališče je bilo gotovo do začetka julija 1891.

Interesantneje bo zvedeti, kako je v letu 1891 potekalo oddajanje krasitvenih del, še posebej, ker je stavbno vodstvo želelo povabiti k sodelovanju predvsem domače umetnike.³³ Ohranila so se pisma Ivane Kobilice, Ferda Vesela, Alojza Šubica, Antona Ažbeta in Simona Ogrina, ki bi bili vsi radi poslikali gledališki zastor. Umetniki so tudi že skicirali vsak svojo zamisel, vendar na koncu iz vseh želja ni bilo nič. Ker tega leta niso izšli zapisi deželnozborskih sej, gradbeni spisi pa so delno izgubljeni, oziroma nedostopni,³⁴ ne vemo, kakšni motivi so odločali pri končnih odločitvah stavbnega vodstva. Kaže, da se je to raje ravnalo po ustaljeni praksi in je bolj upoštevalo solidno obrtništvo. Deželno gledališče so okrasila znana specializirana podjetja³⁵ kot dunajska dekoraterska delavnica J. Kautski in Rottonara, praško podjetje bratov Bittnerjev ter dunajsko podjetje Winter

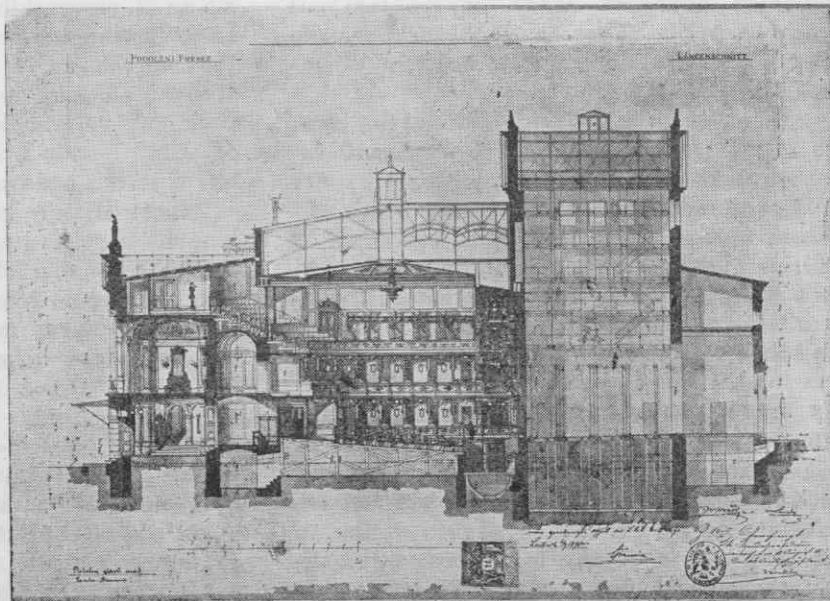
in Richter, katerega slike in kipi krase avditorij in fasado. Slikar Čeh³⁶ z Dunaja je naslikal alegorijo na stropu avditorija in friz nad proscenijem. Nekdanji zastor, ki je že pred prihodom v Ljubljano žel veliko hvalo, je delo v svojem času cenjenega praškega umetnika Liebscherja, seveda če gre za Adolfa Liebscherja in ne koga drugega s tem primkom. Zanj bi pričal tudi podatek, da je med drugim sodeloval pri poslikavi Narodnega gledališča v Pragi.

Če odštejemo kiparski delež Alojza Gangla na fasadi in naročilo slikarju Heinrichu Wetachu za poslikavo foyerja, zidava deželnega gledališča domačim umetnikom ni prinesla zaslužka. Da pa je to med javnostjo zbudilo tudi nekaj negotovanja, spoznamo iz kritike, ki jo je objavil »Slovenec«³⁷ Iz ocenjevalčevih besed zvenijo predvsem narodnostni občutki in tako med drugim beremo, da figuralna skupina v atiki (delo dunajskega podjetja Fischer in Hasesteiner) povsem duši učinek Ganglove mojstrovine nad njo. Danes Ganglova plastika zapuščena sameva na dvorišču Križank. Upajmo, da ne zato, ker bi kdo napačno razumel našega kritika?

OPOMBE

1. A. Trstenjak: Slovensko gledališče. Zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske, Ljubljana 1892; Oesterr. Verbands-Feuerwehr-Zeitung, 1887, pril. 5; Oceno škode glej v Obravnave kranjskega deželnega zbora, 1887—1888, pril. 76. — 2. Trstenjak, o. c., p. 61 ss. — 3. Obravnave..., 1887—1888 pril. 76; Načrte in spremno pismo hrani Slovenski gledališki muzej v Ljubljani; O Walterju glej P.

Povh, Celjska arhitektura v 19. stoletju, Zbornik za umetnostno zgodovino, IX, 1972, p. 94 ss. — 4. H. Chr. Hoffmann, Theater und Oper in der deutschen Stadt v L. Grote: Die deutsche Stadt im 19. Jahrhundert. Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhunderts, München 1974, zv. 24, p. 210. — 5. Obravnave..., o. c., — 6. Trstenjak, o. c., passim; Obravnave..., 1887—1888, pril. 76, 1888 pril. 55 in 68, 1889, pril. 58, 1890, pril. 35. — 7. 30. VIII. 1888 (Obravnave, 1888, pril. 55). — 8. 4. XII. 1888 (Obravnave, 1889, pril. 58). — 9. Obravnave, 1890, pril. 35. — 10. Obravnave. 1888, pril. 55. Po prvi skici bi bilo v gledališču prostora za 750 gledalcev in bi stalo 225.000 gld., po drugi pa za 770 ob stroških 190.000 gld. — 11. Trstenjak, o. c., p. 24. — 12. Das Ständ. Theatergebäude in Laibach v Illyrisches Blatt, št. 33 (25. IV. 1846) in 34 (28. IV. 1846). — 13. Obravnave, 1889, pril. 58. — 14. Slovenski gledališki muzej, mapa z načrti. O tem načrtu naj bi na seji deželnega odbora 7. I. 1889 poročal poslanec Deschmann. — 15. cf. op. 13; V komisiji so bili: zastopnika deželne vlade, župan, mestni inženir, predsednik gledališkega društva, zidarski mojster Viljem Treo, dr. Mosche, zastopnik Kranjske hranilnice, višji nadzornik c. kr. tobačne režije I. pl. Resori, dr. Stare, gledališki vodja in načelnik požarne brambce. — 16. Ibid. — 17. Staro komisijo so pomnožili še s stavbnimi strokovnjaki: stavbnim svetnikom F. Zieglerjem, ing. I. Svitilom, arh. I. Dufféejem in deželnim inženirjem F. Witschlom. — 18. Obravnave, 1889 pril. 58; Podjetje Fellner in Helmer je 18. VI. 1889 sporočilo, da nima primernih načrtov, ker še ni zidalo gledališča po podobnem programu. — 19. Obravnave, 1890, pril. 35; Clani komisije so predlagali drugačno razporeditev sedežev v avditoriju in se zavzeli za povečanje števila lož. — 20. Trstenjak, o. c., p. 172; Obravnave, 1890, p. 179 (zapisnik seje 11. XI. 1890). Električno razsvetljavo je predlagal že v svojem prvem pro-

J. Hraský in A. Hrubý, prerez, 1890 (Slovenski gledališki muzej)

jektu arh. Walter. — 21. O Hraskýju glej I. Hribar: Moji spomini, I. del, Ljubljana 1928, passim; Ottův slovník naučný nové doby, Praha 1933; Jö. Kunc: Kdy zemřeli? 1937—1962, Praha 1962, p. 89 z lit. — 22. K. Deschmann, Zur Geschichte des krainischen Landesmuseums, MMK, 1889, p. 367. — 23. D. Prelovšek, Olbrichov projekt deželnega dvorca v Ljubljani, Sinteza 18-19, Ljubljana 1970, pp. 23—30. — 24. Povh, Celjska arhitektura..., p. 103. — 25. Obravnave, 1889, pril. 58. — 26. H. Chr. Hoffmann: Die Theaterbauten von Fellner und Helmer. Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhunderts, zv. 2. München 1966, p. 87. — 27. Ibid., p. 79. — 28. Glej Hoffmann: Die Theaterbauten..., sl. 148-157, 226-241. — 29. Ibid., sl. 75, 76. — 30. Hoffmann, Theater und Oper..., p. 215 in op. 18. — 31. Obravnave, 1890, pril. 35; Nadrobnejše podatke

je objavil tudi Trstenjak, p. p. 170—173. — 32. Obravnave, 1892, p. 255; O Tönniesovi vlogi so razpravljali na seji 2. IV. 1892. — 33. at, Naši likovni umetniki in novo deželno gledališče v Ljubljani. Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, 4, Ljubljana 1965, p. 172 ss. — 34. Gradbeni spisi so bili vloženi v konvolut bivšega policijskega oddelka pri nekdanji c. kr. deželni vladi (št. 7, Theaterbau). V isti ustanovi (AS) pa se je med neurejenim fondom Gradbene direkcije ohranil Hraskýjev korespondenčni dnevnik v zvezi z zidavo gledališča. — 35. Trstenjak, pp. 173—179; Ljubljanski zvon, 1891, št. 3, p. 186, št. 7, p. 442, št. 9, p. 571). — 36. Kako je bilu slikarju ime in kako se je v resnici pisal, ni znano. — 37. Po članku Naši likovni umetniki..., pp. 176—177.

DONESEK K ZGODOVINI ISTRSKEGA OSNOVNEGA ŠOLSTVA

ANDREJ VOVKO

Istra je bila poleg Koroške nedvomno tista dežela, kjer je za časa habsburške monarhije divjalo nad Slovenci in Hrvati najhujše raznarodovalno nasilje.¹ Slovensko in hrvaško časopisje je večkrat primerjalo razmere v Istri s turškimi, saj je italijanska manjšina izredno brezobzirno dušila narodnostne težnje Slovencev in Hrvatov. Italijani, ki so prevladovali v istrskih obalnih mestih, so s pomočjo volilnega sistema kurij gospodovali v istrskem deželnem zboru, saj je tam pri volitvah prišla do izraza njihova ekonomska moč, s katero so nadomeščali številčni zaostanek.²

Zakoni, ki jih je sprejemal tak deželni zbor, so bili v škodo Slovincem in Hrvatom, favorizirali pa so italijansko manjšino.³ Primer takega ukrepanja je bilo reorganiziranje občinske uprave iz leta 1863, ko so ustanovili 50 velikih mestnih občin, katerih uprave so imeli v rokah Italijani. Ko pa so zaradi demokratizacije volilnega sistema konec 19. stoletja začeli Italijani te občine izgubljati, so težili k njihovemu ozemljskemu zmanjševanju, da bi vsaj na nekaterih področjih obdržali upravo v svojih rokah.⁴

Italijani so si zelo prizadevali asimilirati istrske Slovence in še zlasti Hrvate, pri čemer jim je šel na roko avstrijski volilni in politični sistem, čeprav je mogoče v italijanski zgodovinski literaturi zaslediti trditve, da

so avstrijske oblasti favorizirale istrske Slovence proti njim.⁵

Kako je bilo s tem »favoriziranjem«, kažejo podatki o šolstvu v Istri, kjer so imeli številčno šibkejši Italijani veliko ugodnejše pogoje. Istrski deželni zbor je naperil vse sile proti hrvaškim in slovenskim osnovnim šolam, o čemer lepo pričajo podatki, da se je od leta 1864 do 1971 število hrvaških osnovnih šol od 64 zmanjšalo na 33 in šele 1890 prišlo na 61, slovenskih od 20 leta 1864 na 23 leta 1890, število italijanskih šol pa je od 58 leta 1864 naraslo na 71 leta 1871 in se 1890 spustilo na 60.⁶ Vse te spremembe so posledica premikov v občinski upravi, saj so imele te odločilno besedo pri odločanju o tem, v katerem jeziku bodo poučevali v šolah.

Zapostavljanje hrvaškega in slovenskega osnovnega šolstva v Istri je razvidno iz podatkov o številu šolo obiskujočih otrok, številu učencev na šolo in učiteljsko moč, številu razredov, prav tako pa tudi iz položaja in učiteljskih prejemkov.⁷

Kot eno izmed orodij italijanske asimilatorske politike se je uveljavilo društvo »Pro Patria«, osnovano 1886, ukinjeno po ukazu avstrijskih oblasti in obnovljeno leta 1891 kot »Lega Nazionale«. Odpirali sta zasebne italijanske šole, ki pa jim je istrski deželni zbor naklinal tudi finančno pomoč. Tako so tam, kjer ni bilo za-